

Zvonko Šundov

Baltičeva 1, HR-48260 Križevci

Hegelova Znanost logike

Georg Wilhelm Friedrich Hegel: Znanost logike I–II, Demetra, Zagreb 2003.

Sadržaj

U ovom se članku kritički prikazuje i valorizira hrvatski prijevod Hegelove Znanosti logike (Demetra, Zagreb 2003.). Radi se o vrlo dobrom prijevodu (prevoditelji su Sulejman Bosto i Željko Pavić), koji je važan naročito zato što je danas sve manji broj mladih filozofa u stanju čitati djela na njemačkom jeziku. Nadalje, promišljaju se najvažnije dimenzije Hegelove Logike, s posebnim osvrtom na pitanje o dokidanju (Aufhebung) metafizike. Znanost logike trebala bi služiti kao priručnik za postmetafizičko mišljenje.

Ključne riječi

G. W. F. Hegel, *Znanost logike*, prijevod

Svoju *Znanost logike*¹ Georg Wilhelm Friedrich Hegel pisao je puna tri desetljeća, od 1801. pa do neposredno pred svoju iznenadnu smrt 1831. godine. Prva inačica *Logike* objavljena je u razdoblju od 1812. do 1816. godine, ali Hegel je i dalje doradivao i prerađivao djela, tako da je tjedan dana uoči svoje smrti predao u tisak predgovor za prerađeni prvi svezak, *Nauk o bitku* (i taj je predgovor zadnji tekst što ga je Hegel uopće i napisao). Kao što napominju istraživači i priređivači Hegelova opusa, Friedrich Hogemann i Walter Jaeschke, »nije poznato je li on u to vrijeme već bio zaposlen prerađom druge ili čak treće knjige«.²

Odnos između *Logike* i *Enciklopedije*, uz *Fenomenologiju duha* središnjih Hegelovih djela, može predstavljati posebnu temu istraživanja, koja, ipak, teško da će dovesti u pitanje osnovnu ocjenu: *Logika* i *Enciklopedija* u

1

Znanost logike (prvi dio: *Objektivna logika*, prvi svezak: *Nauk o bitku* i drugi svezak: *Nauk o biti*) od 2003. godine dostupna je i u hrvatskom prijevodu, zahvaljujući kako stvaralačkom naporu prevoditelja prvog sveska Sulejmana Boste i prevoditelja drugog sveska Željka Pavića, te redaktora prijevoda Željka Pavića i Dimitrija Savića, tako naročito i poduzetničkom maru filozofskim erosom obuzetog izdavača Dimitrija Savića, koji nam je u svojoj »Filosofskoj biblioteci Dimitrija Savića« izdavačke kuće *Demetra* u Zagrebu nakon niza prijevoda fundamentalnih djela filozofske klasičke – od Platona, preko Anselma Canterburyjskog, Tome Akvinskoga i Vilima Ockhama, Alberta Magnusa, Ivana Duns Škota, Descartesa, Spinoze, Mendelssohna, Schleiermachersa, Schellinga, Hegela, pa sve

do Bergsona, Heideggera i Davidsona – podario i ova dva sveska jednog od središnjih Hegelovih djela. Prvi je svezak priređen prema drugoj preradi *Logike bitka*, što ju je Hegel završio kratko pred smrt, te se ona posthumno pojavila 1832. godine. Drugi svezak priređen je prema izvornom izdanju *Nauka o biti* iz 1813. godine.

2

Friedrich Hogemann – Walter Jaeschke, »Uvod«, u: G. W. F. Hegel, *Znanost logike I*, Demetra, Zagreb 2003., str. XI. Opsežnija informacija od istih autora može se naći u njihovoj bilješci uz 21. svezak Hegelovih *Sabranih djela* (usp. G. W. F. Hegel, *Gesammelte Werke*, sv. 21, F. Meiner, Hamburg 1985., str. 403).

velikoj su mjeri komplementarne – uzete zajedno, one omogućuju produbljenje razumijevanje kako biti Hegelova mišljenja tako i, naročito, procesualnog karaktera razvoja tog mišljenja. Ovo je, pak, u odlučujućoj mjeri obilježeno kontinuiranošću i konstantnošću temeljnih stavova. Ako se u obzir pritom uzmu i usmeni dodaci u *Enciklopediji filozofskih znanosti*, onda će produbljenost tog razumijevanja dosegnuti svoj maksimum.

No, u vremenima kada se Hegela s raznih strana nastoji marginalizirati i baciti u nekakvu ropotarnicu zastarjelih i mrtvih (u svakom slučaju beskorisnih i neuporabljivih) ideja prošlosti, i *Znanost logike* sama po sebi dostaje da se stekne primjeren uvid u narav i bit Hegelove filozofije. Danas, kada to Hegelovo djelo imademo i u pouzdanom hrvatskom prijevodu, ono, barem djelomično, može poslužiti i kao nadomjestak za *Enciklopediju*; to, naravski, važi tek za početno studiranje Hegela, a ne i za produbljeno proučavanje. Činjenica da posjedujemo i hrvatski prijevod dva sveska *Znanosti logike* posebno je važna ukoliko imademo u vidu žalosnu činjenicu da sve manje naših studenata filozofije (pa čak i sve manje profesionalnih, na zadaćama akademskog poučavanja i znanstvenog istraživanja angažiranih stručnjaka za filozofiju, filozofskih pisaca i – makar po samorazumijevanju – filozofa, filozofa u užem i strogom smislu riječi) vlada njemačkim jezikom. Većini se čini da engleski dostaje: ono čega nema na engleskom, ne zaslužuje, misli ta većina, nikakvu pozornost. Dakle, ako Hegela nema na hrvatskom, preostaju engleski prijevodi. Naravski, to važi samo pod sve manje vjerojatnom pretpostavkom da je Hegel uopće vrijedan pozornosti. Budući da on, po mnijenju pretežite većine filozofa (bolje rečeno pseudofilozofa) spada u povijest metafizičkih zabluda, dostajat će Popperova kritika Hegela da bi se mlade naraštaje ljubitelja filozofije uputilo na to da ne gube vrijeme baveći se jednim tako zaludnim poslom kao što je proučavanje (naravski, zastarjele, demodirane, neznanstvene i beskorisne) Hegelove filozofije.

Upravo u ovom kontekstu treba vrednovati izdavački pothvat Dimitrija Savića. Jedno od bitnih Hegelovih djela danas je dostupno i hrvatskoj čitateljskoj javnosti, studentima koji ne znadu njemački i istraživačima kojima Hegel nije u prvome planu (pa su, uslijed odgovarajuće usredotočenosti svojega filozofskog interesa, ili naprosto zbog prevladavajuće mode) propustili naučiti njemački. Imade tu još nešto: hrvatski je jezik izražajno bogatiji od engleskoga glede prevodljivosti spekulativne filozofije, posebno klasične njemačke filozofije. U tom bi se smislu moglo ustvrditi da je ovaj prijevod *Znanosti logike* u veoma važnoj mjeri učinio Hegelovu filozofiju pristupačnijom filozofskoj javnosti hrvatskoga (a i okolnoga) govornog područja.

No, taj prijevod ujedno predstavlja i poticaj da se još jednom, iz jednoga unekoliko novog kuta suočimo s onim bitnim u Hegelovu mišljenju. A to bitno obilježeno je *iskorakom iz metafizike*. Nije, naravski, Hegel prvi koji je iskoračio iz obzora tradicijske metafizike (stare ontologije, racionalne psihologije, kozmologije i naravne teologije). Kao što naglašuje u predgovoru prvom izdanju (1812.), proteklo je već četvrt stoljeća u znaku potpune promjene filozofskog načina mišljenja, obilježene uspostavljanjem višeg stajališta, što ga je samosvijest duha u ovom razdoblju dostigla o sebi, a što započinje egzoteričnim naukom Kantove filozofije, prema kojemu razum ne smije prelijetati.³ Loša strana te Kantom potaknute emancipacije od stare metafizike sastoji se u tome što znanost napušta spekulativni um i pragmatično se zadovoljava zdravim razumom, vjerujući da su teorijski uvidi ne samo nepotrebni nego čak i štetni. »Propast metafizike« (a to je termin kojim Hegel označava odricanje od spekulacije i teorije) nije nikakva poželjna

pojava – zdravorazumska praktičnost jest smrt duha. Alternativa toj smrti duha jest uspostavljanje filozofije kao znanosti, ali ne tako što će filozofija uzajmljivati svoju metodu od neke podređene znanosti, primjerice matematike, nego tako što će vlastitom refleksijom sadržaja postavljati i proizvoditi samu svoju odredbu.

Na tragu svoje *Fenomenologije duha*, Hegel u spomenutom predgovoru naglašuje što je ono što čini bitno polazište njegova pokušaja da nakon smrti stare metafizike održi na životu i uzdigne do razine spekulativne znanosti novo, postmetafizičko mišljenje:

»Razum određuje i čvrsto drži odredbe; um je negativan i dijalektičan, jer odredbe razuma rastvara u Ništa; on je pozitivan jer proizvodi ono *opće* i u tomu poima ono posebno. Kao što se razum običava smatrati nečim odvojenim od uma uopće, tako se i dijalektički um običava smatrati nečim odvojenim od pozitivnoga uma. Ali, u svojoj istini um je *duh*, koji je viši od oboga, razumni um ili umni razum.« (I, str. 6.)

Na tim je pretpostavkama moguće iskoračiti iz »znanja koje je zatočeno u izvanjskosti«, osloboditi se neposrednosti i izvanjske konkretnosti, dospijevajući do biti (a da ta bit, te »bitnosti po sebi i za sebe«, ne budu izlika za opskurantistički iracionalizam). Time se filozofska znanost može konstituirati na valjan način. U tome je sadržan smisao *Znanosti logike*.

Već iz historijskog podatka da je Hegel sve do svoje smrti radio na novim uobličavanjima *Znanosti logike*, da je to svoje djelo prerađivao, mijenjao i dopunjavao (od čega je uspio dovršiti tek prvi svezak, posvećen nauku o bitku), moralo bi biti jednoznačno jasno da se tu ne radi o davanju konačnog odgovora na temeljna (sva temeljna ili makar neka temeljna) pitanja kojima se filozofija u svom povijesnom hodu bavila, nego o ustrajnom radu duha na pitanju usredotočenom oko mogućnosti spekulativnog mišljenja da izbjegne kako močvaru stare metafizike, tako i baruštinu (navodno antimetafizičkoga) zdravog razuma (ali jednako tako i iskušenja olakih iracionalističkih odgovora na iskušenja spomenute antinomije). Hegel je bio posve svjestan i teškoće predmeta *Znanosti logike* i teškoće prikazivanja tog predmeta, ali jednako tako i nesavršenosti vlastite elaboracije predmeta u prvoj verziji djela. Svoj posljednji i zadnji rad, predgovor drugom izdanju *Znanosti logike*, on započinje upravo tim priznanjem, koje, međutim, ne znači odricanje od biti već izložene i oblikovane koncepcije:

»Da se filozofijski prikaže carstvo misli, to jest, u njezinoj vlastitoj imanentnoj djelatnosti ili, što je isto, u njezinu nužnom razvitku, radi toga se morao poduzeti novi pothvat i pri tome započeti od početka; ali onaj stečeni materijal, poznate misaone forme, treba držati vrlo važnim predloškom, čak nužnim uvjetom, pretpostavkom koju treba priznati sa zahvalnošću, pa ako ona tu i tamo nudi samo suhu nit ili beživotne kosti kakva kostura, čak razbacane u neredu.« (I, str. 9.)

3

Znanost logike I, str. 3–4 (u nastavku oznaka I za prvi svezak, te oznaka II za drugi svezak »Demetrina« izdanja). Hegelova osviještenost glede nesavršenstva ranijih oblikovanja rezultata svojih filozofskih elaboracija nipošto nije rezultat eventualnog nedostatka samosvijesti ili prevelike doze skrupulozne samokritičnosti. Ono se temelji na jednom dubljem uvidu, a to je uvid u nužnost stalnog građenja i pregrađivanja filozofske znanosti. U tom smislu, Hegel na početku zadnjeg ulomka svoga zadnjeg spisa podsjeća na to da

je Platon svoju *Državu* prerađivao sedam puta, te žali što on svoju *Znanost logike* nije stigao preraditi sedamdeset i sedam puta, ali znade da uslijed vanjske nužnosti do toga nije moglo doći, te pomalo rezignirano pita »je li glasna dnevna vika i zaglušujuća brbljavost uobraženja, koja se nadmeno ograničuje na njih, još otvoren prostor za sudjelovanje u strasti lišenoj tišini samo misaone spoznaje« (I, str. 21).

»Započeti od početka«: nema gotove ni dovršene istine, poručuje nam i na ovome mjestu Hegel. Ta je misao na neki način njegova duhovna i filozofska oporuka. On nam time savjetuje da nikad ništa ne uzimamo zdravo za gotovo, niti zato što su tako vjerovali i mislili naši preci, niti zato što se svi ljudi obdareni zdravim razumom slažu oko toga što bi imala biti istina, ali niti zato što tako naučava Filozof (svejedno bio to Aristotel, Toma Akvinski ili Hegel). Međutim, »stečeni materijal« valja držati »vrlo važnim predloškom«, »nužnim uvjetom«, »pretpostavkom«; to što treba polaziti od početka ne znači da smijemo polaziti od ničega, kao da prije nas nikada ništa nije bilo i da nitko ništa valjano i smisljeno nije mislio. Posao duha jest djelo vječitog propitivanja i preispitivanja, ne i ignoriranja onoga što smo zatekli, ukoliko to može biti oblikovano kao predložak i pretpostavka pojmovnog i praktičkog zahvaćanja i proizvođenja zbiljnosti utemeljene na duhu. Utoliko važi da Hegelovo mišljenje nije nikakva dovršena i konačna (pogotovo ne apsolutna) istina bitka i bića – jer ni za samog Hegela ranija uobličavanja spekulativne filozofske znanosti nisu bila posve zadovoljavajuća (a još manje savršena),⁴ nego moguće polazište, pretpostavka i nadahnuće za nastavak onog rovanja krtice koji čini posao duha.

Čovjek se razlikuje od životinje po mišljenju, a to znači po mogućnosti jezičnog prisvajanja, pounutrivanja onoga vanjskoga, čime se stvara pojam:

»Ako hoćemo govoriti o stvarima, onda njihovu narav ili *bit* nazivamo njihovim *pojmom*, a taj pojam jest samo za mišljenje; ali o pojmovima stvari još manje ćemo reći da njima vladamo ili da nam misaone odredbe, čiji su oni kompleks, služe; naprotiv, naše se mišljenje mora ograničiti prema njima, a naša ih samovolja ili sloboda ne treba htjeti ustrojavati prema sebi.« (I, str. 14.)

Primjeren govor o stvarima imade za svoj medij upravo pojmove, što Hegelu omogućuje uspostavljanje logičkog principa jedinstva subjektivnog i objektivnog momenta, koji su ujedno i neodvojivi i razlikovani. Pritom pojam »nije neodređen, nego *određen* sam po sebi, podjela, pak, tu njegovu *određenost* izražava *razvijeno*, ona je njegov *sud*, ne neki sud o bilo kojem izvanjski uzetom predmetu, nego suđenje, to znači *određivanje* pojma po njemu samom« (I, str. 43). U tome se sastoji spekulativnost, kojom logika ne ostaje na razini određivanja formalnog karaktera pojma, kao ni na razini proučavanja formalnih odnošaja među pojmovima. Pojam, ono opće koje je misao, uspostavlja se tu kao temelj, a zadaća je mišljenja da se osvijesti (dovede do svijesti) ovu logičku narav što dušom prožimlje duh, u njemu radi i djeluje. Kada Hegel govori kako se mišljenje mora ravnati prema pojmovima, a ne da pojmove ustrojavamo prema sebi, pa u tom sklopu uspostavlja identitet samovolje i slobode – moglo bi se na prvi pogled zaključiti kako se tu niječe sloboda time što se ona izjednačava sa samovoljom ili proizvoljnošću. No, ništa ne bi bilo pogrešnije od tog zaključka! Da je tome tako najbolje svjedoči Hegelovo razlikovanje instinktivnog od inteligentnog i slobodnog čina. Njihova se razlika sastoji u tome što se inteligentni (dakle: slobodni) čin zbiva sa sviješću – »i time što je sadržaj onog na predmetnost pokrećućeg iz neposrednog jedinstva sa subjektom doveden pred njega, počinja sloboda duha« (I, str. 16). Ako sloboda ne želi biti puka samovolja, ona mora proizlaziti iz svijesti i biti utemeljena na duhu. Nagon, instinkt, nužno ostaje zarobljen u sferi proizvoljnosti.

A zadaća je *Logike* uspostaviti istinsku znanost, i to tako što će obraditi pojmove i momente pojma uopće, te misaone odredbe u njihovoj različitosti od građe na koju se odnose, ali nipošto da ostane na toj različitosti (jer tada

imademo posla samo s pukim formama, koje nužno tendiraju tome da se fiksiraju i ukoče, da postanu nešto konačno); ostati na razlikovanju značilo bi upasti u fiksiranu konačnost, čime se onesposobljuje za shvaćanje istine, budući da je istina u sebi beskonačna. Na to se nadovezuje razlikovanje *predmeta* (Ding) od *stvari* (Sache), gdje predmetom razmatranja postaje upravo pojam stvari. Pojam je proizvod mišljenja (a ne samo njegov predmet i sadržaj) i kao takav on se iskazuje kao »logos, um toga što jest, istina toga što daje imena stvarima« (I, str. 18). Na tome se temelji i legitimnost (dapače: nužnost) logičke znanosti da bude rekonstrukcija misaonih odredbi što su pomoću refleksije fiksirane na građi i sadržaju kao subjektivne forme. Utoliko je logika bitno obilježena istovjetnošću predmeta i metode: poimajuće mišljenje imade tu za predmet sebe samo, a kako njegov pojam nije unaprijed dan, već se proizvodi u tijeku samoga mišljenja, on se ne može unaprijed postaviti. Upravo zato u Hegela nije moguća nikakva spoznajna teorija ili gnoseologija, kakva će u neokantovaca zauzeti prostor utemeljujuće filozofske discipline, u čemu se i očituje degenerativno razvijanje posthegelovske akademske filozofije.

Hegelu je stalo do toga da logiku (ali i filozofiju općenito) oslobodi od zaposjednutosti reflektirajućim razumom. Taj apstrahirajući, te na razdvajanju i razdvojenostima inzistirajući zdravi ljudski razum okrenut je protiv uma, osuđujući um da nužno proizvodi puke utvare, čime se um odriče sama sebe. Hegel je jednoznačan glede učinaka takvog samorazaranja uma:

»U ovom odricanju uma od sama sebe gubi se pojam istine; ona je ograničena na to da spoznaje samo subjektivnu istinu, samo pojavu, samo nešto čemu ne odgovara narav same stvari; *znanje* je spalo na *mnijenje*.« (I, str. 26.)

Izlaz iz ove zaposjednutosti filozofije zdravim razumom, koja predstavlja tzv. kolateralnu štetu Kantova razaranja tradicijske metafizike (a koja će u neokantovstvu, pozitivizmu i drugim tipovima tzv. znanstvene filozofije pokazati svu puninu razornih učinaka apsolutiziranja analitičke moći razuma), Hegel pronalazi u izlaženju iz okružja konkretno neposrednog i u osvještavanju nužne sukobljenosti razumskih odredbi sa samima sobom. To je uzdizanje sa stajališta razuma na poziciju uma ili, kako to Hegel formulira, »uzdizanje iznad onih odredbi, koje dospijeva do uvida u njihov sukob, veliki je negativan korak k istinskom pojmu uma« (I, str. 27). Dakako, odatle slijedi i Hegelov obračun s Kantovom sablašću stvari-po-sebi, za što Hegel pripisuje zaslugu transcendentnom idealizmu, tj. Fichteu, čiju ograničenost on uočava u njegovu subjektivizmu. Ne treba se, tvrdi Hegel, prepuštati strahu od objekta i u tom strahu davati logičkim određenjima bitno subjektivno značenje, jer upravo time logička određenja ostaju zarobljena objektom kojeg izbjegavaju, a tako se ne možemo osloboditi ni stvari-po-sebi, koja tu zaostaje kao nekakva onostranost. Uvidom u objektivnost privida i u nužnost protivurječja misaonih odredbi dospijeva se do negativne dimenzije dijalektičkog mišljenja, a uvidom u neophodnost nadmašivanja čisto negativne dijalektike spekulativnim shvaćanjem suprotstavljenosti u njihovu jedinstvu (»onog pozitivnog u negativnom«) preskače se najteža prepreka koja stoji na putu neuvježbanoj, neslobodnoj moći mišljenja. Uzdižući se na razinu spekulacije, mišljenje stječe maksimalnu moć, samostalnost i nezavisnost, te time, među ostalime, otpornost na zapadanje u »slučajnosti rezonirajućeg mišljenja i samovolje da mu na pamet padne ono ili suprotni razlozi i da im se dopusti da važe« (I, str. 42).

No, čime odista mora započeti spekulativna znanost? Za razliku od *Fenomenologije duha*, koja započinje s osjetilnom sviješću i neposrednim znanjem, *Znanost logike* započinje, naizgled paradoksalno, sa čistim znanjem:

»Logika je čista znanost, to jest, čisto znanje u cijelom opsegu svojeg razvitka.« (I, str. 55.)

A to »čisto znanje« može se doseći ukoliko se odstrane sve refleksije i sva mnijenja koja inače imademo, dakle ukoliko se uspostavi *jednostavna neposrednost*. Začuduje koliko se danas zaboravilo čime Hegel započinje izgradnju svoje spekulativne znanosti, pa se onda postupak odstranjivanja svih prethodnih mnijenja (svih tzv. predrazumijevanja) najčešće pripisuje Husserlu, pa čak i Plessneru. Međutim, uvid u njihove verzije fenomenološkog povratka k objektu, povratka k samim stvarima, itd., pokazuju da tu nema ničega novog u odnosu na Hegelovo započinjanje izgradnje znanosti.⁴ Ukoliko se u fenomenolozima s početka 20. stoljeća može pronaći nešto novo, onda je to samo novi kontekst, u kojemu se Hegela zaboravilo ili čak namjerno odbacilo (tretiralo ga se, prema jednom suvremenom zapažanju, kao »crknutog psa«) i u kojemu agresivno nastupa ideja i praksa znanstvenosti lišene svake povezanosti sa spekulativnim mišljenjem, nasuprot čemu Husserl i drugi nastoje rehabilitirati pojam znanstvenosti u spekulativnom smislu (a to što je ta – inače hvalevrijedna – rehabilitacija izvedena na razini koji ne doseže razinu Hegelove spekulativnosti, ne umanjuje njihove zasluge, ali navodi na to da im se ne pripisuje epohalnost fenomenološkog iskoraka, niti da ih se kiti nezaslužnim komplimentima glede novine njihova pothvata). No, mnogo prije njih to je na egzemplaran i kvalitativno nedostižan način elaborirao Hegel. U tom se smislu prijevod *Znanosti logike* na hrvatski jezik iskazuje u još jednoj svojoj potencijalnosti: naime, smije se vjerovati da će mlađi filozofski naraštaji – barem onaj njihov dio koji nije sklon da se bezuvjetno podvrgne teroru tzv. analitičke filozofije i diktaturi tzv. zdravog razuma – sada biti u stanju da ne pripisuje ni Husserlu, ni Plessneru, ni Heideggeru (dakako, niti Gadameru ili Wisseneru) ono što pripada u neprolazne Hegelove zasluge, te da tako izbjegne zamku koja se sastoji u tome da, htijući se osloboditi od metafizike zdravog razuma, upadne u neku varijantu obnovljene tradicionalne metafizike.

Hegelov pojam jednostavne neposrednosti u svom je izrazu identičan s pojmom čistog bitka:

»Kao što *čisto* znanje ne treba značiti ništa nego znanje kao takvo, posve apstraktno, tako ni čisti bitak ne treba značiti ništa nego *bitak* uopće: *bitak*, i ništa drugo, bez ikakve daljnje odredbe i ispunjenja.« (I, str. 56.)

Bitak tu nije pojmljen u duhu klasične metafizike kao vječni i nepostali izvor i temelj svakoga bića, kao što to tumače najraznovrsniji moderni autori – u širokom rasponu od Nicolaia Hartmanna do Herberta Marcusea – pripisujući mu bilo bezvremenost, bilo pak povijesnost, nego on naprosto *jest*, što je moguće samo u obzorju povijesnog produciranja i reproduciranja.⁵ Iza Hegela tu stoje Kantovi (ne, naravski, u duhu bilo kojega degenerativnog novokantovstva) i Fichteovi doprinosi oslobođenju mišljenja od okova klasične metafizike, po kojoj je bitak ono primarno. U Hegela je bitak primaran tek metodološki, kao polazište izgradnje spekulativne znanosti. Čisti bitak – koji je za njega početak – nije ni Platonov svijet ideja ni Aristotelov nepokretni pokretač, a niti ništa slično, nego neodređena neposrednost.

Uz čisti bitak ide i Ništa, ali ne

»... čisto Ništa nego jedno Ništa iz kojega treba ishoditi Nešto; bitak je dakle također sadržan već u početku. Početak dakle sadrži oboje, bitak i Ništa; jedinstvo je Bitka i Ništa; – ili je nebitak koji je ujedno bitak, i bitak koji je ujedno nebitak... Ali, nadalje, ono što započinje već *jest*; ali isto tako ono također još *nije*. Oni što su suprotstavljeni, bitak i nebitak, u njemu su dakle u neposrednom sjedinjenju; ili je početak njihovo *nerazlikovano jedinstvo*.« (I, str. 61.)

Ovakvi izvodi predstavljaju paradigmu spekulativnog mišljenja s onu stranu klasične metafizike. Da su oni s gledišta stare metafizike upravo skandalozni – normalno je i posve razumljivo! Za Hegelova života oni su izazvali čitav niz (pretežito anonimnih) napada, o kojima referiraju priređivači kritičkog izdanja *Znanosti logike*. Hegel je prema nekim svjedočanstvima najavio odgovor na jedan od tih napada, koji – za razliku od drugih – nije bio anonimna (autor spisa pod naslovom *O suvremenom stajalištu filozofskih znanosti*, objavljenog 1829. u Leipzigu, bio je izvjesni C. H. Weisse), ali ga nije nikad napisao. Tek je u svojem zadnjem radu, već spomenutom predgovoru za drugo izdanje *Logike*, protiv svojih kritičara naglasio:

»Meni su se, naprotiv, isuviše često i isuviše žestoko pokazivali takvi protivnici koji nisu željeli učiniti jednostavnu refleksiju da njihove dosjetke i prigovori sadrže kategorije koje su pretpostavke, te koje i same tek trebaju kritiku prije negoli se upotrijebe. Odsustvo svijesti o tomu ide nevjerojatno daleko; ono pravi temeljni nesporazum, loše tj. neobrazovano ponašanje da se pri nekoj kategoriji koju se promatra misli *nešto drugo*, a ne ta kategorija sama. Odsustvo svijesti treba opravdavati utoliko manje što nešto takvo *drugo* jesu misaone odredbe i pojmovi, ali u jednom sustavu logike upravo su te druge kategorije jednako tako morale naći svoje mjesto i za sebe biti podvrgnute razmatranju. To je najočitije u pretežitom mnoštvu prigovora na prve pojmove ili stavove logike, na *bitak*, *ništa* i *postajanje*, koje, iako samo jedna prosta odredba, svakako nesporno – to pokazuje najjednostavnija analiza – obje one odredbe sadrži kao momente.« (II, str. 19–20.)⁶

No, imade još i anticipacija te Hegelove razorne kritike u samoj *Logici*:

»Ali oni što nisu zadovoljni *bitkom* kao početkom zato što on prelazi u nebitak i iz toga nastaje jedinstvo bitka i Ništa, neka vide mogu li biti zadovoljniji ovim početkom koji započinje predodžbom *početka* i s analizom koja će svakako biti točna, ali jednako tako vodi jedinstvu bitka i ništa, negoli time da se bitak učini početkom.« (I, str. 62.)

Primjer je to majstorstva u mišljenju i filozofskom argumentiranju, koji predstavlja samo još jedan dokaz glede nenadmašne razine Hegelova prika-

4

U tom smislu usp. Edmund Husserl, *Logička istraživanja I–II*, Demetra, Zagreb 2005. (još jedan svake pohvale vrijedan izdavački pothvat Dimitrija Savića!) i Helmuth Plessner, *Stupnjevi organskoga i čovjek*, Naklada Breza, Zagreb 2004. Samorazumijevanje Plessnerova pothvata vidljivo je npr. iz njegova uvjerenja da se tu radi o novom stvaranju filozofije, čije je bitno sredstvo fenomenološka deskripcija (usp. H. Plessner, *Stupnjevi organskoga i čovjek*, str. 53).

5

U tom smislu Milan Kangrga, osporavajući Marcuseov pokušaj re-ontologizacije Hegela, s pravom primjećuje: »Bitak već jest bitno povijestan, utoliko ono: bitak = ono povijesno, znači i može značiti samo to da time prestaje da bude bitak, budući da je – upravo prema Hegelu, o kojemu je ovdje u Marcusea riječ – bitak već mišljen kao ukinut, dakle *proizveden*, dakle *mišljen*, dakle *posredovan po drugome*, i

time kao već *povijestan* (= povijesno biće) određen kao *opstanak*« (Milan Kangrga, *Praksa – vrijeme – svijet*, Nolit, Beograd 1984., str. 309).

6

Autori anonimnih napada na Hegela 1829. i 1830. godine bili su jednako nepoznati, barem nama danas, kao što je to i spomenuti Weisse. Priređivači su njihova imena rekonstruirali, ali nam to ništa ne znači: Th. A. H. Schwalz i P. Kalisch. O Christianu Hermannu Weisseu može se doznati da je bio Hegelov učenik, a kasnije profesor u Leipzigu, te da je objavio nekoliko knjiga, među kojima su *Osnovne crte metafizike* i *Filozofija kršćanstva*, dok se o Schwalzu i Kalischu na temelju (ne pretjerano sustavnog) istraživanja nije moglo doznati baš ništa. No, kome i Weisse danas išta znači? Svaka je analogija sa suvremenošću slučajna (ili, ako je kome tako draže – namjerna)!

zivanja rezultata spekulativnog mišljenja (prikazivanja koje je, naravski, istovjetno sa samim mišljenjem, rezultata koji nisu ništa *post festum*, već su nerazdvojni od postupka pomoću kojega i kroz koji se dobivaju).

Na tim pretpostavkama Hegel izvodi svoju opću podjelu bitka, koja ne implicira nikakvo razdvajanje posebnih sfera bitka (kako bi to htjela neka školska ontologija) nego, prema izričitoj Hegelovoj tvrdnji, imade tek provizoran karakter i tek historijsku vrijednost. Ključna (dakako, skandalozna) odredba glasi:

»Čisti bitak i čisto Ništa jest dakle isto.« (I, str. 72.)

Ako hoćemo pojmiti pravo značenje tog stava, što bi ga svaki zdravorazumskom rezoniranju sklon »moderni znanstveni filozof« od prve proglasio dokazom da je Hegel za umobolnicu, a ne za proučavanje na ozbiljnim katedrama filozofije, morat ćemo odmah uzeti u obzir nastavak Hegelova izvoda. Neposredno nakon navedene odredbe o identitetu, Hegel kaže:

»To što je istina nije ni bitak niti Ništa, nego da bitak – ne: prelazi – nego da je prešao u Ništa a Ništa u bitak. Ali jednako toliko istina nije njihova razlikovanost nego da *oni nisu isto*, da su *apsolutno različiti*, ali jednako tako jesu nerazdvojeno i nerazdvojivo i neposredno *svako iščezava u svojoj suprotnosti*. Njihova je istina, dakle, *kretanje* neposrednog iščezavanja jednoga u drugome: *postajanje*, jedno kretanje, u kojem su oboje razlikovani, ali kroz jednu razliku koja se jednako tako neposredno ukinula.«

Upravo to određenje prema kojemu bitak ne prelazi u ništa nego je *prešao* u ništa (dakle, to se već *dogodilo*, to je minulost i bilost) od odlučne je važnosti za razumijevanje korjenitosti Hegelova raskida s metafizikom. Bitak *ne prelazi* (nicht übergeht) nego je *prešao* (übergangen ist) u ništa. Dok bi klasična metafizika ovdje sadržan bitak htjela pojmiti i interpretirati u okviru svojega razumijevanja ontološkog prioriteta bitka u odnosu na bića, a odatle i samo *postajanje* (Werden, koje se u takvim kontekstima konzekventno prevodi kao *bivanje*, što je, dakako, primjereno i za Aristotela i za Platona i za sve njihove antičke, srednjovjekovne, novovjekovne, moderne i najmodernije nastavljače, ali ne i za Hegela) tumačila kao izvedenicu bića iz bitka (u formi, primjerice, kretanja kao organskog rasta, razvoja, evolucije, mehaničkog srušenja sila privlačenja i sila odbijanja, i sve tako redom) – dotle ona odista nije u stanju izići na kraj s tim hegelovskim Ništa, istovjetnom čistome bitku. Metafizičko mišljenje ne može, naime, prihvatiti identitet čistog bitka i Ništa, jer bi time potkopalo svoje vlastite temelje: time što čisti bitak jest samo, isključivo i jedino u odnosu na Ništa, pa dakle samo pomoću Ništa može proizaći bitak (i bilo što bitku pripadno, uključujući i proces postajanja), slijedi da je Ništa nešto više, značajnije i odlučnije od samog čistog bitka (dakako, bez odnosa prema bitku to Ništa se ne bi moglo uopće ni misliti, jer bi apsolutizirano čisto ništa koje se ne odnosi na bilo što po samoj definiciji bilo nešto nemišljivo i, razumije se, nepojmljivo). »Hegelovo Ništa« nije izraz nihilizma, nego je u njemu sadržana mogućnost bitka, sebe samoga i postajanja. Ono je, dakle, sredina između bitka i postajanja, sredina kao djelatni moment posredovanja ili kao izlaženje iz sebe u drugo, kao samopotvrđivanje i samoodjelovljenje. Mladenačku misao o tome da bi Ništa imalo karakter priornosti u odnosu na bitak i bića (koju srećemo u njegovu spisu *Razlika između Fichteova i Schellingova sistema filozofije*)⁷ Hegel će u svojem zrelom razdoblju preoblikovati u poimanje onog Ništa kao posredovnog (i utoliko ujedno srednjeg i središnjeg) momenta između bitka i postajanja.

Konzekvencija je za gledište klasične metafizike stravična i užasavajuća! Iz čistog bitka nikada ništa ne može proizaći, bitak je ništavna praznina, i tek će se pomoću Ništa bitak osloboditi (ili, Hegelovim riječima: oslobodio se na početku, svojim iskonskim konstituiranjem, odnosno samim započinjanjem procesa postajanja – i zato je onaj prijelaz bitka u Ništa dan u prošlosti vremenu!) apstraktne noći i ništavila, probudit će se iz sna, bit će izvučen iz tame na svjetlo dana. Da bi uopće išta bilo, bitak je *postao*, postao je pomoću Ništa i kroz Ništa, on je proizveden, zato jer je – u potpunom suglasju s Fichteovom odredbom bitka kao *produkta djela* (Tathandlung) – on sam produkt i produciranje.

U tom sklopu postajanje nije nikakvo mehaničko ili evolucijsko kretanje, nego nastajanje drukčijeg nego što jest i nego što je bilo, zasnovano na mogućnosti drugoga i drukčijeg nego što jest i oblikovano u dimenziji povijesnosti. A to znači: bitak je postao, on je od iskona prošlost; sve što jest, već je postalo, pa je stoga i prošlo, ali da ne bi nestalo, ono i dalje mora postajati, mijenjati se, da bi nešto takvo kao moguće i buduće uopće moglo biti, da bi se vazda iznova ukidala tama i potpuna neartikuliranost bitka.⁸ Stoga se tu, iz dimenzije budućega i posredstvom budućeg, ukida apstraktna neposredovanost bitka i misaono otvara prostor za zbiljsko povijesno zbivanje. Nasuprot time ukinutoj metafizici, Hegel formulira pravu istinu ovoga svijeta, a to je njegova povijesnost kao mogućnost bitka da se razlikuje od čiste ništavnosti, da bude nešto smisljeno.

Hegel je, dakako, svjestan skandaloznosti te svoje odredbe, mada je on njezine tragove pronašao i u najstarijem zapadnjačkom filozofiranju, koje nije jednoznačno stajalo u znaku neprijepornosti bitnoga stava metafizike da iz ničega ne proizlazi ništa (ex nihilo nihil fit), a za koji stav ustanovljuje da je u njemu sadržana bit panteizma. Stoga on naglašava:

»Ako je rezultat da su bitak i Ništa isto začudan, ili izgleda paradoksalnim, onda na to ovdje ne treba dalje obraćati pozornost; trebalo bi se, naprotiv, čuditi onomu čudenju što se pokazuje tako novim u filozofiji i zaboravlja da se u toj znanosti pojavljuju sasvim drukčije odredbe negoli u običnoj svijesti i u takozvanom običnom ljudskom razumu koji nije baš zdrav, nego je razum što je oblikovan za apstrakcije i za vjeru ili štoviše za praznovjerje u apstrakcije. Ne bi bilo teško ovo jedinstvo Bitka i ništa pokazati u svakom primjeru, u *svakom* zbiljskom ili u svakoj misli.« (I, str. 75.)

Koliko su te Hegelove napomene aktualne danas, kada se – čini se agresivnije nego ikada – tzv. zdravi razum pokušava uzdići na pijedestal monopolističkog nositelja prava na mišljenje! Kada Hegel u nastavku svojega izlaganja upućuje na to da su posprdni oblici primjene stava o identitetu bitka i Ništa (tipa: jesam li ja ili nisam, jesu li ovih stotinu talira moja imovina ili nisu, itd.) zasnovani na preobrazbi apstraktne odredbe u određenu odredbu, čemu u temelju leži (namjerno ili nehotično, to je drugo pitanje i nije relevantno za stvar, ali jest npr. za kontekst pitanja o podrijetlu nečije imovine) brkanje apstraktnog bitka s određenim bitkom:

7
Hegelova mladenačka formulacija glasi: »Apsolutno je noć i svjetlost je mlada od nje, a razlika obojega, kao i proizlaženje svjetlosti iz noći jest jedna apsolutna diferencija – *Ništa kao ono prvo iz čega je proizšao cjelokupni bitak, sva mnogovrsnost konačnoga.*« (G. W. F. Hegel, *Differenz des Fichte'schen und Schelling'schen Systems der Philosophie*, F. Meiner, Hamburg 1962., str. 16.)

8
Ove je stavove do krajnjih konzekvencija doveo Milan Kangrga svojim formulacijama, sukladno kojima u Hegela svijet postaje po budućnosti, pa stoga »na početku bijaše budućnost« (usp. Milan Kangrga, »Hegel – metafizika ili revolucija?«, u: Milan Kangrga, *Čovjek i svijet*, Razlog, Zagreb 1975., naročito str. 105).

»Najuobičajenija nepravda koja se nanosi spekulativnom sadržaju jest da ga se učini jednostranim, to jest da se istakne samo jedan od stavova u koje se on može ukinuti.« (I, str. 83.)

Čisti bitak i čisto Ništa postavljeni su u Hegela kao apstrakcije, u analogiji s čistom svjetlošću i čistom tamom, a to su dvije istovjetne praznine, jer tek u svjetlosti određenoj tamom (u pomućenoj svjetlosti) moguće je nešto razlikovati, kao što se i u pomućenoj tami ili osvijetljenoj tami može opaziti tama nasuprot svjetlosti, što znači da tek pomućena svjetlost i pomućena tama imaju razliku na sebi samima i time postaju određenim bitkom ili opstojanjem.

Nerazdvojnost bitka i Ništa jest postajanje, tj. nastajanje i nestajanje, pri čemu to nije jedinstvo koje apstrahira od bitka; Ništa – nego određeno jedinstvo kao jedinstvo bitka i ništa, u kojemu jest koliko bitak toliko i Ništa, ali se kao momenti ujedno i ukidaju, iščezavaju. Nadalje:

»Postajanje je iščezavanje bitka u Ništa i Ništa u bitak, i iščezavanje bitka i Ništa uopće; ali ono ujedno počiva i na njihovoj razlici. Ono sebi, dakle, protuslovi u samome sebi jer u sebi ujedinjuje ono što je sebi suprotstavljeno; ali, jedno takvo ujedinjenje razara sebe.« (I, str. 100–101.)

Time Hegel dopijeva do ukidanja postajanja. Naravski, to *ukidanje* (*Aufhebung*) imade dva značenja: dvije su po svom značenju različite riječi sinonimi glagola *aufheben* (iz kojega je izvedena imenica *die Aufhebung*): s jedne strane, glagol *aufbewahren* (što znači: *sačuvati*); s druge, glagol *erhalten* (što znači: *održati*), a ne samo prvo, najdoslovnije značenje ukidanja u smislu razaranja. Na toj dvoznačnosti Hegel naročito inzistira, ali naglašujući nerazdvojnost jedinstva svih značenja, pa se očuvanje i održanje drži skupa s prestajanjem ili dokrajčivanjem, te je ono ukinuto ujedno i održano ili sačuvano, samo što je izgubilo svoju neposrednost. Jedino je neposrednost uništena, ali ne i njezin supstrat. Nije slučajno što Hegel izričito tvrdi da je ukidanje u tom smislu (što bismo mogli prevesti i kao nadilaženje ili nadmašivanje, ali uz malu opasnost da se dijalektički naboj Hegelova pojma još više pomuti) jedan od najvažnijih pojmova filozofije i jedna od njezinih temeljnih odredbi koja se posvuda ponavlja, npr. u odredbi o ukidanju protuslovlja (II, str. 47).

Preko opstojanja dopijeva Hegel do pojma bitka za sebe, u kojemu je dovršen kvalitativni bitak. Dok je opstojanje neposredno ukinuti bitak, koji ponajprije sadrži samo neposrednu negaciju – te je utoliko polje diferencije, dualizma i konačnosti – dotle je u bitku za sebe razlika između bitka i određenosti ili negacije postavljena i izjednačena, te se tu javlja apsolutna određenost, prelaženje iz jednoga u mnoštvo i u uzajamno određivanje repulzije i atrakcije mnoštva pojedinačnosti, u kojemu oni zajedno tonu u ravnotežu, te kvaliteta prelazi u kvantitetu.⁹ Bitak za sebe Hegel određuje na slijedeći način:

»Bitak za sebe je u jednostavni bitak skupa potonula beskonačnost; on je *opstojanje* ukoliko je negativna narav beskonačnosti, koja je negacija negacije, jest sada u postavljenoj formi *neposrednosti* bitka, samo kao negacija uopće, kao jednostavna kvalitativna određenost. Bitak u takvoj određenosti, u kojoj je on opstojanje, također razlikovan od samog bitka za sebe koji je bitak za sebe samo ukoliko je njegova određenost ona beskonačnost; pa ipak je opstojanje ujedno moment samoga bitka za sebe; jer ona svakako sadrži i bitak koji je vezan negacijom.« (I, str. 162.)

To je *idealitet* ili jedinstvo konačnoga s beskonačnim, ali koje se u Hegela ne određuje kao u starini u obliku vječnih istina i ideja ili bitnosti stvari – bilo da su one platonovske ideje ili kršćanske vječne istine i ideje koje opstoje u božanskom umu – a niti u obliku spinozističkog znanja, ili Leibni-

zove monade, nego kao neograničenost beskonačnog odnosa prema sebi, u čemu nema nikakve onostranosti. Neprolazna je Hegelova zasluga što je ideju beskonačnosti (na kojoj se temelji pojam idealiteta) odlučno razdvojio od bilo kakve transcendencije. Znademo li koje su konzekvencije tog emancipatorskog razdvajanja, moći ćemo jasno naslutiti još jedan izvor motivacije da se Hegela potisne u zaborav, marginalizira ili barem predstavi kao kontroverznog filozofskog pisca.

Slijed izvođenja Hegelova sistema ide dalje na tematiziranje veličine (kvantitete i kvantuma), mjere, biti, pojave i zbiljnosti. Kvantiteta, koja je ukinuti bitak za sebe i koja s granicom ili određenosti postaje kvantum, ne zastaje u ograničenosti nego preko kvantuma dospijeva do kvantitativne beskonačnosti. No, ta se beskonačnost ne svodi na beskonačni progres (što je tek izraz protuslovlja kvantitativno-konačnoga i kvantitativno-beskonačnoga),¹⁰ pogotovo ne na čuvenu *lošu beskonačnost* (što je oznaka za napredovanje količine u beskonačno, lišeno moći ukidanja ograničenosti i granice koju se neprestano preljeće), nego uspostavljanjem odnošaja kao jedinstva kvantitativne i kvalitativne određenosti dospijeva do toga da zadobije mjeru kao ujedinjenje kvalitete i kvantitete. Mjera u Hegela nije indijska apstraktna ravnodušnost glede kvalitativnih i kvantitativnih određenja, a ni spinozistički modus, već je ona »po sebi bivstvjuća određenost«, te tako »konkretna istina bitka« (I, str. 384), koja je uistinu kolijevka ideje biti. Riječ je, naime, o tome da je u mjeri sadržano da se u neposrednoj određenosti bude identičan sa sobom, tako da se neposrednost unižava u nešto posredovano, kao što je identičnost posredovana samo tom izvanjskošću, ali je posredovanje sa sobom. Tu je na djelu refleksija, kojom se kvantitativnost vraća u sebe da bi, kao kvalitativno, uspostavila bitak po sebi i za sebe, a to je *bit*.

Dok je mjera tek bit u pojmu (ili bit po sebi), dotle je bit kao refleksija u sebe samu ujedno i *istina bitka*. Bit kao prošli bitak jest istina kao spoznaja u posredovanom znanju:

»Ta spoznaja jest posredovano znanje, jer ona se nalazi ne neposredno kod biti i u biti, već započinje od jednog drugog, od bitka, i treba učiniti prethodni put, put izlaženja preko bitka ili naprotiv put izlaženja u njega.« (II, str. 1.)

No, da se tu nipošto ne radi o nekakvu Hegelovu vraćanju tradicionalnom (metafizičkom) poimanju bitka, najbolje govori još jedno njegovo skandalozno određenje:

»*Bitak je privid*... Privid je cijeli ostatak koji je još preostao od sfere bitka.« (II, str. 7.)

Privid ne znači ništavnost, budući da je u njemu sadržana neposredna refleksija, a to je njegovo vraćanje u sebe, te time njegovo otuđenje u njegovoj

9

Gotovo besprijekornom prijevodu *Znanosti logike* moglo bi se prigovoriti što kvalitetu imenuje u ženskom rodu, a kvantitet u muškom, pri čemu ostaje posve nejasno odakle ta razlika. Danas je standardizirano da su i kvaliteta i kvantiteta ženskog roda (usp. npr. *Hrvatska opća enciklopedija*, sv. 6, LZ Miroslav Krleža, Zagreb 2004., str. 376), dok se ranije češće koristio muški rod (usp. npr. M. Drvodelić, *Englesko-hrvatsko-srpski rječnik*, Školska knjiga, Zagreb 1962., str. 742, ili A. Hurm, *Njemačko-hrvatskosrpski rječnik*, Školska knjiga, Zagreb 1959., str. 513). Hurm, doduše,

dopušta da bi njemački *die Qualität* mogao biti i kvalitet i kvaliteta, dok je glede prijevoda riječi *die Quantität* jednoznačan: »kvantitet« je samo muškog roda. Možda je to bio motiv nejasne prevoditeljske odluke da uvedu rodnu diferenciju između ta dva pojma.

10

»*Beskonačni progres* je samo izraz tog protuslovlja, ne njegovo ukidanje, ali radi kontinuiteta jedne određenosti u njezinu drugu, beskonačni progres donosi jedno prividno ukidanje u nekom sjedinjavanju objiju.« (I, str. 246.)

neposrednosti, kretanje postajanja i prelaženja koje ostaje u samom sebi. No, preko identiteta, razlike, protuslovlja i temelja, bit prelazi u egzistenciju. U egzistenciji stvar (koja je prije stupanja u egzistenciju bit kao ono neuvjetovano) izlazi iz temelja, ona je nešto bestemeljno, da bi se naposljetku iskazala kao *ukidanje sebe same*:

»Stvar je stoga sebi protusloveće posredovanje samostalnoga sastojanja sa sobom kroz njezinu suprotnost, naime kroz njezinu negaciju.« (II, str. 112.)

A to egzistirajuće posredovano kroz negaciju jest pojava, koja, uspostavivši identitet s biti (sada više ne kao prošlog ili minulog bitka, nego kao izvanjštenje ili samoočitovanje), određuje se bitna relacija tog identiteta kao zbiljnost.

Zbiljnost (die Wirklichkeit) jedinstvo je biti i egzistencije, unutrašnjeg i izvanjskog ili, Hegelovim riječima, »jedinstvo unutarnjeg i izvanjskog kao *prvo, po sebi bivstvjuće* jedinstvo« (II, str. 163). Bitak još nije zbiljski, nego je prva neposrednost. A, naravski, nije sve što se može empirijski konstatirati obdareno atributom zbiljskoga. Mnogo toga empirijskoga spada u privid, pojavu ili slučajnost (koju Hegel imenuje formalnom zbiljnosti). Ta se istinska zbiljnost Hegelu otkriva kao *supstancija*: »*Identitet bitka* u njegovoj negaciji *sa samim sobom* jest *supstancija*. Ona je to jedinstvo kao u *njegovoj negaciji* ili kao u *slučajnosti*; on je tako *supstancija kao odnošaj spram samoga sebe*« (II, str. 178). *Supstancija* je, pak, obilježena *konačnom kauzalnošću*, koju nadmašuje *uzajamno djelovanje*, u kojemu se ukida mehanizam kauzaliteta i afirmira vlastitu aktivnost (uključujući i onu koja proizvodi pasivnost).¹¹ Determinizam je time izgubio svoje temelje; nužnost i kauzalnost sačuvane su u *ukinutom* (aufgehoben) obliku, čime se uspostavlja *pojam, »carstvo subjektivnosti ili slobode*« (II, str. 198).

Oni koji bi Hegela – zbog njegova korištenja pojmova kao što su *supstancija*, *kauzalnost* i slično – htjeli osumnjičiti da se vraća na tlo metafizike, koje je svojim naznačenim iskoracima odlučno napustio, bit će razuvjereni glede neopravdanosti svojih sumnji. *Znanost logike* ne završava afirmacijom carstva subjektivnosti kao carstva slobode. To je logična i nužna konzekvencija Hegelova slijeđenja najviših mogućnosti umskog mišljenja, koji je svoju metodološku (ali, naravski, ne tek metodološku, jer za Hegela je postupak istovjetan s rezultatom i *vice versa*) elaboraciju zadobio upravo u *Logici*, djelu što nam danas itekako može poslužiti kao putokaz za mišljenje koje bi bilo u stanju biti na razini izazova i tegoba epohe, tako što bi reafirmiralo mogućnost samodjelatnosti u neprekidnom procesu samoproduženja svijeta kao duhovno-idealnog horizonta slobode.

Zvonko Šundov

Hegels Wissenschaft der Logik

Zusammenfassung

In diesem Aufsatz wird die kroatische Übersetzung von der Hegels Wissenschaft der Logik kritisch dargestellt und valorisiert. Es geht um eine sehr gute Übersetzung (Übersetzer sind Sulejman Bosto und Željko Pavić), die deswegen besonders wichtig ist, weil heute immer weniger Anzahl jungen Philosophen in der Lage ist, auf Deutsch zu lesen. Weiter werden die wichtige Dimensionen Hegelscher Logik nachgedacht mit besonderen Aufmerksamkeit auf die Frage über die Aufhebung der Metaphysik. Die Wissenschaft der Logik sollte als Handbuch für nachmetaphysisches Denken dienen.

Schlüsselwörter

G. W. F. Hegel, *Wissenschaft der Logik*, Übersetzung

11

Smisao te Hegelove odredbe o vlastitoj aktivnosti kojom se proizvodi ono što jest (dakle, i pasivnost, ukoliko je ona produkt odgovarajuće djelatnosti usmjerene na uspostavljanje pasivnog stanja) sastoji se u tome da povijesni svijet proizvodimo mi sami, da je na razini individue stanje osobe učinak njezina samog djelovanja, naravski ne u apsolutnom smislu, ukoliko nema izoliranih individua izvan ljudskog povijesnog svijeta (što važi i za degen erirane forme povijesnog opstanka). To je,

kako navodi Karl Löwith (*Gott, Mensch und Welt in der Metaphysik von Descartes bis zu Nietzsche*, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen 1967., str. 87), učinio još Kant; no Löwith previda da Kantovo praktički-moralno rješenje, prema kojemu je čovjeku zadano da sebe samoga stvori kao osobu, ostaje nužno u tragičnom raskoraku bitka i trebanja, te da mu nedostaje hegelovska punina povijesnosti.